

ХУДОЖНІЙ ТЕКСТ У ВИВЧЕННІ МОВИ

Іван ЮЩУК

Основне завдання шкільного курсу рідної мови – максимально розширити й збагатити виражальні можливості учнів. «Мета навчання української мови в школі (предметна), – сказано в пояснювальній записці Міністерства освіти і науки України до Програми з української мови для 5–9 класів, – формування компетентного мовця, національно свідомої, духовно багатой мовної особистості».

Великий педагог Василь Сухомлинський, переймаючись майбутньою долею української нації, писав: «Викладання мови – найважча справа. Викладати цей предмет повинні найздібніші й найталановитіші. Бо це не просто передача знань, практичних умінь, навичок. Це передусім виховання. Виховання розуму, формування думки, копітке різблення й ліплення найтонших рис духовного обличчя людини. Адже із думки і слова почалося становлення людини; мисль, втілена в слово, підняла нас над природою, над усіма речами й явищами, над епохами й століттями. Слово ввібрало в себе найтонші порухи наших почуттів; у ньому закарбувалася душа, звичаї, традиції, радощі й болі народу – всі його духовні цінності, творені століттями. Викладання мови – це майстерність творення людської душі, бо воно є найніжнішим, найтоншим диткненням до серця дитини. Викладання мови – це людинознавство, бо в слові поєднуються думки, почуття, ставлення людей до всього навколишнього світу. Викладання мови – це й суспільствознавство, бо в слові закарбовані століття життя й боротьби народу, його мужність і слава, надії й сподівання» [4, с. 1]. Націю виховує школа. І провідну роль у цьому відіграють рідна мова й література як найчіткіші виразники національної самобутності, національного менталітету.

Докладно й системно рідну мову школярі вивчають у 5–9-х класах. В учнів це підлітковий вік. Психологія підлітка, як стверджують науковці, значно відрізняється від психології дитини або дорослої людини. «У цей період в особистості дитини відбуваються складні і суперечливі зміни, на підставі чого його ще називають важким, критичним, перехідним. Така оцінка зумовлена багатьма якісними змінами, які нерідко пов'язані з докорінним ламанням попередніх позицій, особливостей активності, інтересів і стосунків дитини. Відбуваються вони

за порівняно короткий час, здебільшого бувають несподіваними і надають процесові розвитку стрибкоподібного, бурхливого характеру. Майже завжди ці зміни супроводжуються появою у підлітка суб'єктивних труднощів. Ускладнюється і його виховання, оскільки підліток не підкоряється ефективним щодо молодшого школяра впливам дорослих, у різних формах проявляє непослух, опір і протест (упертість, грубість, негативізм, замкненість)» [3, с. 192]. Цю особливість психології учнів підліткового віку треба пам'ятати і брати до уваги у ставленні до них, до їхньої поведінки, зокрема й під час сприймання ними навчального матеріалу.

Труднощі в підлітків пояснюються значними змінами в їхньому організмі, зосібна в мозку. Дві півкулі мозку виконують частково різні функції, хоч діють у тісному взаємозв'язку. Ліва півкуля, де формуються мовні центри, є базою абстрактного мислення. Права півкуля пов'язана з конкретним, образним мисленням. У ранньому дитячому віці обидві півкулі звичайно розвинені однаково, але згодом майже в усіх дітей починає домінувати ліва півкуля (у лівшів навпаки) – виникає так званий дисбаланс мозку. «Якщо не приділяти увагу розвитку правої півкулі мозку, то ліва півкуля стає домінуючою і пригнічує роботу правої таким чином, що людина втрачає здатність повномірному розкриттю і реалізації можливостей, закладених в ній самою природою. Гармонійний розвиток лівої і правої половин мозку, їх синхронна робота, дозволяє учням легко вчитися, вони швидко запам'ятовують навчальний матеріал, з легкістю засвоюють будь-яку нову інформацію, запам'ятовують її, роблять висновки» [2, с. 25]. Тому, щоб домогтися доброго засвоєння теоретичного матеріалу, треба обов'язково апелювати не тільки до раціонального мислення, а й до уяви учнів: мають постійно працювати як ліва, так і права півкулі мозку.

Тим часом у сучасних техногенних умовах текст як засіб передання інформації виходить з ужитку – зокрема діти дедалі менше читають, їх більше цікавлять фотографії, комікси, малюнки, колажі й постери. «Тепер вони постійно спілкуються в чаті, товаришують у соціальній мережі, відвідують різноманітні інтернет-ресурси, розміщують фотографії, переглядають уривки кінофільмів, слухають нову музику, грають в онлайн-ігри з різними партне-

рами тощо» [1, с. 33]. Тобто, часто діти засвоюють в інтернеті фрагментарне інформаційне сміття. Надання переваги візуальним символам перед логікою й зануренням у текст спричиняє невміння зосереджуватися на предметі тривалий час, будувати довгий логічний ланцюжок, а наслідок цього – поверхове засвоєння матеріалу, фрагментарне мислення. Мова – основний інструмент пізнання – таким чином відсувається на задній план.

Тому, на наше переконання, мовний матеріал потрібно вивчати в супроводі художніх текстів. Граматичні правила не повинні бути відірвані від мовлення. Художні твори визначних письменників відкривають перед читачем світ в усій його різноманітності й взаємозв'язках, розширюють уявлення про навколишню дійсність, привертають увагу до дрібниць, із яких, власне, і складається життя, розвивають уяву, нормалізують та збагачують виражальні засоби читачів. Художній текст – вікно в зовнішній світ і основа, канва для самопізнання та зразок для самовираження.

Мову людина засвоює в повсякденному спілкуванні. Проте найповніше мова представлена в художній літературі, яка охоплює всі життєві ситуації. Значеннєві й емоційні грані слів і словосполучень найглибше розкриваються в широкому контексті. Тому вивчати мову з використанням літературних текстів – найкращий засіб для повноцінного опанування її. Це відповідає і віковим особливостям учнів.

Дітям цього віку особливо властиве прагнення до пізнання. Підлітків посилено цікавить навколишній світ, поведінка людей, стосунки з оточенням, зростає інтерес до свого *Я* – до своїх особливостей, можливостей, здібностей. Формування самосвідомості є визначальним набутокм дітей перехідного віку.

Звичайно, на уроках мови розгляд змісту художніх творів чи аналіз їх не відповідали б призначенню таких уроків. Інша річ – виразно, з дотриманням орфоепічних норм прочитати на уроці досконалий невеликий уривок з художнього твору, у якому є виучуване мовне явище. Витрачені на це кілька хвилин оплатяться сторницею. Таке читання пожвавило б урок, урятувало б його від вимушеної одноманітності, мобілізувало б увагу учнів, розкрило б перед ними практичне застосування розглядуваного мовного явища, прищеплювало б смак до художнього слова і водночас збалансувало б розвиток лівої та правої півкуль мозку дитини. Це, безумовно, сприяло б успішному засвоєнню дітьми орфоепічних, лексичних, граматичних і синтаксичних норм рідної мови. Крім усього, учень з кожного уроку рідної мови має виносити почуття задоволення.

Основне у вивченні рідної мови не заучування правил, а свідоме розуміння мовних явищ і вироблення чуття мови. Правила потрібно формулювати якнайпростіше, практично, дохідливо й стисло, і їх повинно бути якнайменше. Чим більше правил і чим довші вони, тим важче їх засвоїти.

І треба пам'ятати мудру пораду видатного німецького педагога Адольфа Дистервега: «Поганий учитель подає істину, добрий – вчить її знаходити». Ми не вчимо дітей мови (рідна мова – не іноземна), а допомагаємо їм розкрити її структуру й можливості. Не приклади даємо до правил, а правила виводимо з прикладів. Мета – не сума знань, а свідоме розуміння мовних явищ.

Можна вважати, що вивчення мови в 5–9-х класах – це докладне ознайомлення учнів із мовними ресурсами та їхніми властивостями. Використання цих ресурсів у мовленні регулює синтаксис.

Граматичні правила у шкільних підручниках часто викладені надто вже наукоподібно, через що дітям буває важко збагнути їх. Часом перевантажені специфічними подробицями, які або само собою зрозумілі, або майже нічого не додають до висвітлення мовної норми. Крім того, ілюстрації до правил ми подаємо переважно як аргументи, а не як елементи тексту, якими вони, ці ілюстрації, насправді є, не в мовній ситуації. Діти повинні сприймати мову з її правилами як повсякденну життєву потребу – просто й безпосередньо, у живому мовленні.

Може видатися, що читання текстів із художніх і публіцистичних творів на уроках мови – марна трата часу.

Текст викликає різноманітні слухові, зорові, смакові, дотикові образи. Раціонально дібраний, він активізує уважність, створює позитивну атмосферу допитливості, поліпшує настрій у класі. Вдалий текст пробуджує думку учнів, почуття, у них виникає потреба висловитися, зіставити свій життєвий досвід із тими фактами, які подає автор.

Учні, прослуховуючи з певною настановою тексти відомих авторів, набувають навичок написання власних текстів, засвоюють логіку викладу думок, створення описів, інтонацію усного мовлення. Тексти на уроці мови – це своєрідні, поки що не завжди досяжні зразки для власних висловлювань підлітків. Через тексти учень підсвідомо набуває навичок використання різних стилів, різних засобів викладу власних спостережень, думок, способів упорядкування їх.

Та й самі мовні факти, пов'язані з текстом, не видаються штучними. Автор ужив дієприкметниковий зворот чи складне безсполучникове речення – значить ці засоби потрібні в мові, тож їх треба розуміти й знати.

Цікаві тексти – стимул до вивчення мови.

Література

1. Коритнікова Н. Фрагментарність сприйняття підлітком навколишнього світу / Н. Коритнікова // Педагогічна майстерня. – 2014. – № 6. – С. 33–36.

2. Романюк А. Роль образного мислення у процесі навчання / А. Романюк. – Science and Education: A New Dimension. Pedagogy and Psychology, VI (73), Issue: 175, 2018 Sept.

3. Савчин М., Василенко Л. Вікова психологія / М. Савчин, Л. Василенко. – К.: Академвидав, 2005. – 360 с.

4. Сухомлинський В. Слово рідної мови / В. Сухомлинський // Укр. мова і літ. в школі. – 1968. – № 12.

Від редакції. Продовженням цієї статті був фрагмент із підготовленого посібника І. Ющука, а саме – зразок використання художнього тексту на уроці мови в 6-му класі (урок 43. Закінчення іменників II відміни чоловічого роду в родовому відмінку однини).

Довелося зняти, щоб умістити слово прощання, оскільки сумна звістка впала раптово, коли журнал уже був готовий до друку...

Вітража

ТРУДАР НА НИВІ УКРАЇНСТВА

Не стало Івана Пилиповича Ющука

Важко сприйняти цю реальність, рівно як і уявити без нього наш освітньо-культурний простір.

Він із тих, хто справді є незамінним.

Він із тих, хто до останніх своїх днів рухав непросту українську справу з її задавленими й новочасними болючими проблемами. А ним самим – в усьому – рухала діяльна любов і самопожертвність Україні. Тим жив, дихав і надихав усіх, хто мав щастя з ним спілкуватися, кого зводила з ним доля.

Він із тих, чия діяльність потужно виявлялася в багатьох іпостасях: мовознавець, літературознавець, методист, перекладач, письменник, громадський діяч. Правдивий патріот. Палкий пропагатор і несхитний оборонець рідної мови. Будівничий української України.

До Небесної Оселі відійшла душа Івана Пилиповича, а тут, на землі, залишився його слід – значущий, незникомий, закарбований у сотнях, тисячах сторінок блискучих статей, високофахових посібників, підручників, пристрасної публіцистики... По цьому сліду йтиме ще не одне покоління українців, користатиме духовний пожиток, створений потужним інтелектом і невсипущою працею професора Ющука.

У свій поважний вік Іван Пилипович не збавляв робочого темпу, працював із молодечею заповзятливістю, з ентузіазмом відгукувався на пропозиції-замовлення. Важко перелічити, скільки його праць видруковано в «Дивослові». Тільки в цьому році вийшло дві статті та «Бібліотечка «Дивослова», яка, до речі, має назву, що промовляє до серця кожного українця, до його свідомості, змушує замислитися над своїми пракореннями і над своєю прямою причетністю до генетичного коду нації, яким є мова: «Українська мова в осяжності тисячоліть». А хіба «Словник української мови VI століття» авторства Ющука не хвилює уяву, не пробуджує нашу історичну пам'ять, не зроджує в час шаленого ворожого тиску на нашу мову бажання захистити її, зберегти й передати нащадкам як найцінніший духовний скарб? Певно, саме для цього і створював професор Ющук цю лексикографічну працю, що засвідчує і давність, і своєрідність, і життєспроможність нашої мови. Та, власне, цій високій меті слугує все, що писане його пером.

Нам на всіх стачить його творчої спадщини.

Нам бракуватиме його мудрої прозорливості, доброї науки, теплого погляду на світ і людей.

Катерина РИБАЛКО